

УДК 316.3

М.І. РОМАНЕНКО

ФІЛОСОФІЯ ОСВІТИ: ДОСЯГНЕННЯ ТА ПРОБЛЕМИ

Михайло Ілліч Романенко – ректор Дніпропетровського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти, доктор філософських наук, професор

Інноваційний розвиток вітчизняної освіти опирається на розробку її нового теоретико-методологічного фундаменту. Його інтегровано вираження – становлення такої міждисциплінарної галузі знання, як філософія освіти. Досягнення та проблеми у цій новій науковій царині автор розкриває у формі запитань і відповідей.

Ключові слова: філософія освіти, ренесанс філософії освіти, предмет педагогіки, статус філософії освіти, проблемне поле філософії освіти, освітософія.

Инновационное развитие отечественного образования опирается на разработку его нового теоретико-методологического фундамента. Его интегрированное выражение – становление такой междисциплинарной отрасли знания, как философия образования. Достижения и проблемы в этой новой научной сфере автор раскрывает в форме вопросов и ответов.

Ключевые слова: философия образования, ренессанс философии образования, предмет педагогики, статус философии образования, проблемное поле философии образования, образованиесофия.

Innovative development of national education is based on the development of new theoretical and methodological foundation. Its integrated expression is the development of an interdisciplinary field of knowledge such as philosophy of education. Achievements and issues in this new field of scientific research are revealed in form of questions and answers.

Keywords: philosophy of science, renaissance of philosophy of education, pedagogy, status of philosophy of education, problem field of philosophy of education, educationsophy.

© М.І. Романенко, 2013

Постановка проблеми. Чому взагалі необхідне філософське осмислення освіти? Як показує досвід історії педагогіки, глобальні зміни системи освіти й окремі великі реформи школи беруть початок у філософії. Хоч вона сьогодні вже й не претендує на вичерпне пояснення всіх таємниць світу і кожного з його елементів, та за нею зберігаються функції інтеграції різних і навіть різновимірних уявлень про світ, створення цілісного світогляду. Для розв'язання цих завдань філософія продукує нові поняття, гіпотези, теорії та парадигми. Саме в філософії осягається криза самої освіти, формуються нові ідеали освіченості, нові уявлення щодо процесу навчання й виховання тощо. Сьогодні вся ця не проста робота відповідає царині філософії освіти.

Аналіз досліджень і публікацій. Найважливіші функції освіти – навчання і виховання у їх безперервній взаємодії. Тим самим мета будь-якої освітньої системи полягає у формуванні такого практичного світогляду людини, який би краще поєднував її професійну діяльність з тими загальними світоглядними цінностями, які закладені в основу даної системи. Оскільки філософія з часу свого виникнення завжди відігравала функцію теоретично-рефлексійного аналізу світогляду і його подальшого розвитку, то вона набула найважливішого значення і в становленні нових освітніх систем. Так, відомий педагог і філософ Сергій Гессен вважав, що педагогічну діяльність в цілому треба розглядати як «прикладну філософію» [2]. Але й освіта, у свою чергу, здійснює найбільший вплив на філософію. У цьому зв'язку видатний американський філософ і педагог Джон Дьюї писав, що коли філософська теорія байдуже ставиться до виховання, то вона не буде жити [3]. Виходячи з цього, він

розглядав саме результати освітньої діяльності як головний критерій істини її філософських засад, а систему освіти – як найважливіший засіб «покращення суспільства», вирішення його найгостріших проблем. Названій проблематиці присвячені роботи В. С. Лутая, В. П. Андрущенко, В. О. Огнев'юка, І. А. Зязюна та інших українських і зарубіжних дослідників.

Мета дослідження. Експлікація проблемного поля філософії освіти як нової галузі міждисциплінарного знання.

Виклад основного матеріалу. Таким чином, йдеться про те, що взаємодія між філософією й освітою завжди відігравала суттєву роль у розвитку людства, що стало причиною появи такої проміжної між ними ланки, як філософія освіти. Остання вивчає основні закономірності цієї взаємодії, її різні форми. Важливо відзначити, що філософія освіти не обмежується аналізом лише проблем офіційно визнаних педагогічних установ, бо освітня діяльність включає у себе і низку інших засобів формування людини: сім'я, інші малі групи, ЗМІ (особливо телебачення), література тощо.

Сучасна епоха поставила перед освітою, її філософськими засадами принципово нові найважливіші проблеми. Загострення глобальних проблем, яке все більше загрожують знищенню людства, потребує саме суттєвих змін усієї стратегії його діяльності, а тому й формування того нового типу практичного світогляду, який і визначає цю стратегію. У вирішенні даного завдання, яке стало найважливішим не лише для сучасних мислителів, політиків, а й для всього людства, головну роль, безумовно, повинна відігравати сучасна освіта. Але вона потребує і найсуттєвішого реформування на основі нової

філософії освіти. Усі ці зусилля спрямовані на пошук тієї сучасної парадигми нашої діяльності та механізмів її впровадження в сучасну освіту, яка б змогла позитивно вирішити глобальні та інші найгостріші проблеми сучасного людства.

Як інтерпретується історія становлення філософії освіти?

Існує кілька підходів до інтерпретації генезису філософії освіти.

Передусім це погляд, згідно з яким філософія освіти зародилася ще в античні часи як складова філософії загалом. Філософія освіти має свій початок у давньогрецьких філософських школах, де вона стає вченням про методи, засоби, прийоми навчання мудрості. Прихильники цього погляду досліджують філософію освіти в історико-філософському плані як аналіз поглядів на освіту практично всіх великих філософів минулого - починаючи від Сократа.

Ще один підхід ґрунтується на тому, що філософія освіти як самостійна ділянка філософського знання починається від філософських досліджень Дж. Локка. Він як автор ідеї громадянського суспільства одним із перших аргументував необхідність інституціалізованої масової освіти. Адже правова держава, яка визнає як природні, так і громадянські права, має забезпечити, з одного боку, їхнє дотримання, а з іншого – просвітити своїх громадян.

Можливо найбільш поширений підхід, не заперечуючи ролі західноєвропейського філософського дискурсу для конституювання філософії освіти (позаяк він започаткував постійне звернення до проблем освіти, звертається не лише до філософських ідей, а й до соціально-етичних практик), віддає перевагу американському філософському дискурсу, бо поєднання їх відбулося на американському ґрунті, де філософія освіти сприяла становленню масової егалітарної освіти кожного американця на засадах демократизму й раціоналізму. У цьому зв'язку прихильники даної точки зору вважають, що філософія освіти як самостійна галузь філософського знання постає на початку ХХ ст. завдяки Дж. Дьюї. Він поставив освіту в центр філософських досліджень. Західноєвропейський імператив «освіта для демократії» він доповнив імперативом «демократія в освіті». У своїй фундаментальній праці «Демократія і освіта» автор обґрунтував необхідність утвердження ідей демократії в освітніх інституціях в умовах промислової модернізації. На початку ХХ ст. Дж. Дьюї так визначив мету сучасної демократичної освіти: домогтися, щоб суспільна корисність (набуття досвіду) й особиста культура (розумове збагачення) органічно поєднувалися в освіченій людині, аби вона змогла успішно адаптуватися.

Чимало дослідників вважають, що філософія освіти загалом – це явище вже часу становлення постсучасних соціальних та освітніх практик. Так, відомий український дослідник цієї проблеми Ю. Терещенко пише: «Організаційне оформлення філософії освіти припадає на 1940 – 1960 р., коли в США і Великобританії з'являються перші наукові спілки із філософії освіти. У 1990 р. на міжнарод-

ній конференції в Лондоні започатковано Міжнародну асоціацію філософії освіти» [7, С.12].

Адаптаційна модель освіти до 70-х років ХХ ст., з одного боку, слугувала досягненню індустріальними країнами ідеалу суспільства масового споживання, а з іншого - здійснювала соціалізацію індивідів, забезпечуючи їхню адаптацію до економічного, соціального і культурного життя. Завдяки освіті індивіди засвоюють, відтворюють і транслюють соціальні ролі, поведінкові зразки та культурні норми. Лише соціалізовані індивіди здатні брати участь у спільних погоджених діях з іншими людьми на основі соціальних цінностей або норм. Безперечно, адаптивна освіта була суто прагматичною як нагромадження професійних знань, навиків та вмінь.

Як інтерпретується сучасний етап розвитку філософії освіти?

Проте практично всі автори вважають, що кінець ХХ ст. став періодом ренесансу філософії освіти. На рубежі тисячоліть філософія освіти переживає етап бурхливого розвитку, який зумовлений, з одного боку, глобально-інтегративними процесами в усіх сферах життя, а з іншого - здобутками комп'ютерно-мережевої революції. Завдяки технологічним новаціям утверджується глобальне інформаційне суспільство, основним ресурсом якого є знання. З'ясувалося, що «суспільство знань» може бути успішним лише за умови ефективної та якісної освіти громадян. Саме тому освіта набула пріоритетного статусу в суспільному поступі, а ХХІ сторіччя було проголошене ЮНЕСКО століттям освіти.

Зрозуміло, що система освіти, яка забезпечувала функціонування індустріального суспільства, не відповідає запитам інформаційного. Воно потребує якісно іншої освіти. Тож цілком слушним є запитання, яке рефреном звучить у монографічних і періодичних публікаціях: якою має бути освіта ХХІ сторіччя? Не менш актуальним у контексті глобалізаційних тенденцій є запитання: яка освіта потрібна Україні? А звідси потреба у філософському дискурсі розвитку сучасної освіти.

З 80-х років виходять такі періодичні видання в Європі, як: журнал «Вища освіта» (The Journal of Higher Education), журнал «Соціологія освіти» (Sociology of Education), журнал «Вища освіта в Європі» (Higher Education in Europe); у США - «Щорічник товариства філософії освіти» (Philosophy of Education Society), журнал «Освітня теорія» тощо. Щороку видаються численні монографії з філософії освіти. Та найбільш вражають сьогодні веб-сайти, які мають зручну пошукову систему за ключовими словами, що робить їх потужним інструментом дослідження філософії освіти.

Двадцять перше сторіччя ставить нові вимоги до освіти. Вони зумовлені глобалізаційними інтегративними процесами. Суспільство, яке не тільки змінюється, але й орієнтується на ідеал цих змін, тобто на лідерство в цивілізаційному змаганні, потребує нових освітніх орієнтирів. Завдяки освіті людина стає господарем змін, а не їхнім заручником. На зміну адаптаційній моделі освіти утверджується інноваційна, що розвивається як

відповідь на виклики інформаційної цивілізації і одночасно – як відповідь на потреби людини знайти своє місце і можливості самореалізації в новому глобальному просторі. Осмисленням цих процесів і займається філософія освіти. Примітним є те, що вона охоплює широке коло освітніх проблем, які зумовлені не лише новітніми тенденціями у функціонуванні освіти, а й існуючими традиціями.

Як розвивалась філософія освіти в Україні?

Проблеми філософії освіти в колишньому Радянському Союзі, зокрема і в Україні, систематично не розроблялися. Лише в останні роки горбачовської перебудови відбулась перша велика всесоюзна конференція «Творчість та педагогіка», на якій відбулась широка дискусія між тими педагогами і філософами, які займались проблемами філософії освіти. Традиційно в Росії філософію освіти розглядають як відбруньковану гілку в царині соціальної філософії. Зокрема, таку позицію задекларували учасники «круглого столу» «Філософія, культура й освіта», який було проведено в Москві (1999).

Хоч і з певним запізненням, проблеми філософії освіти почали більш систематично розробляти і в Україні. Очевидно, що визнання філософії освіти в Україні маємо віднести до середини 1990-х років. Значну роль у цьому відіграла Всеукраїнська науково-практична конференція «Філософія освіти в сучасній Україні», яка була проведена на початку 1996 року. В ній взяли участь понад 400 педагогів та філософів. На конференції був презентований перший в країнах СНД навчальний посібник «Філософія сучасної освіти» В.Лутая. У тому ж році в Україні за процедурою разового захисту захищено першу кандидатську дисертацію за спеціальністю філософія освіти, в Києві (1997) було проведено всеукраїнську конференцію «Філософія сучасної освіти та стан її розробки в Україні». За її рекомендаціями Міністерство освіти і Академія педагогічних наук здійснили заходи щодо утворення нового напрямку філософських досліджень. Філософсько-світоглядні засади освіти знайшли своє втілення в Національній доктрині розвитку освіти (2001).

З 2000 року в Інституті вищої освіти АПН України почав працювати відділ змісту, філософії та прогнозування вищої освіти, який вперше в Україні став відігравати роль координаційного, а певною мірою й організаційного центру розробки проблем філософії освіти та впровадження її в педагогічну практику. На цей час в Україні опубліковано вже десятки монографічних (переважно колективних) досліджень з цієї проблематики, тисячі статей, багато збірників тез проведених з цієї проблематики конференцій, семінарів, зокрема міжнародних і всеукраїнських. В ряді ВНЗ почали читати курси з філософії освіти для студентів, педагогів тощо. Проблеми філософії освіти регулярно розглядаються у таких часописах, як «Вища освіта України», «Практична філософія», «Постметодика» та ряді інших.

Незважаючи на те, що ніхто ще прямо не перечує великого значення філософії освіти, Україна й зараз суттєво відстає в її розробці. Маємо надію на подолання кризових явищ та прискорення

темтів нашого розвитку, на розробку того нашого варіанта філософських основ освіти, який може відіграти найважливішу роль у вирішенні наявних проблем.

Чому педагоги потребують філософії освіти?

Незважаючи на розмаїття в дефініціях, предметом педагогіки слугує реальний процес навчання, виховання та освіти поколінь. Педагогіка як наука досліджує закономірності, принципи та правила виховання й навчання, ґрунтуючись на сфері досвіду та емпіричного знання. Звичайно, педагогіка і система освіти постійно еволюціонують і трансформуються в контексті цивілізаційного поступу. Проте педагогіка була, залишається й надалі залишатиметься емпіричною наукою, що аніскільки не заперечує її теоретичного рівня вирішення проблем. Однак педагогіка через свою специфіку не досліджує системну цілісність освіти, більше того, вона не має й відповідного інструментарію для такого дослідження. Це прерогатива філософії освіти, яка, за своєю суттю, є квазіемпіричним знанням, тобто рефлексивним. Філософія освіти не посягає й ніколи не претендуватиме на те, щоб витіснити педагогіку з теренів наукового дискурсу. Однак філософія освіти, на відміну від конкретних наук, займає чітко виражену критично-рефлексивну позицію стосовно парадигм, теорій, систем освіти.

Відсутність філософської рефлексії освіти підтверджує те, що дотепер не розроблено цілісну функціональну модель сучасної освіти, яка визначатиме обличчя суспільства ХХІ ст. В численних освітніх теоріях сьогодні панують безлад змісту та логіко-методологічні крайнощі. Спроби педагогічної науки виявити причини такого вражаючого розмаїття без єдності та водночас теоретично обґрунтувати спосіб їх усунення невідкладні жодній особливій «узагальнюючій теорії». Такі педагогічні теорії вироджувалися, вироджуються й будуть вироджуватися в ще одну умоглядну педагогіку, нагромащуючи вселенський хаос.

Справді, якщо подивитись на розвиток освіти як соціального інституту, то звертає на себе увагу передусім її плюралізм. Самі назви говорять за себе: педагогіка життєтворчості, педагогіка співробітництва, критична педагогіка, педагогіка протидії, школа діалогу культур, школа радості тощо. Педагоги розуміють: необхідно віднайти стрижень такої різноманітності освітніх систем, але в жодному разі не для їх усунення. На нашу думку, таким стрижнем є парадигма функціонування освіти. Філософська рефлексія якраз потрібна для реконструкції логіки розвитку освіти на основі парадигми та її перспектив.

Які основні підходи до конституювання філософії освіти як галузі знання?

У даний час досить виразно окреслилися три основні підходи до визначення статусу філософії освіти.

Перший з них пов'язаний з припущенням про те, що філософія освіти, як і багато інших галузей приватно-філософського знання, є специфічною прикладною філософією. При такому підході вважається, що цілком достатньо використовувати

(докласти) загальні філософські положення для обґрунтування статусу освіти і закономірностей його розвитку як у найбільш загальному вигляді, так і стосовно до ціннісно-цільових системних, процесуальних і результативних аспектів багатопланової освітньої діяльності.

Власне кажучи, саме такий, занадто обліплений і досить формальний, з нашої точки зору, підхід використовується для характеристики статусу філософії освіти в багатьох країнах світу, зокрема у США, а багатотомні видання, присвячені цій галузі знань, і навіть підручники з цілком конкретних питань освіти рясніють нескінченними зіставленнями найрізноманітніших філософських шкіл і течій та спробами проілюструвати плідність прямого застосування програми загальнофілософських знань до вирішення специфічних освітніх проблем. В результаті філософія освіти або трактується в гранично «розмитому» вигляді з апеляцією, головним чином, до загальних філософських доктрин, або «перетинається» з педагогікою (методологією педагогіки), зазіхаючи на її самобутність і самодостатність ...

Другий підхід побудований на обґрунтуванні необхідності вирішувати всі складні питання філософського характеру в рамках методології педагогіки або загальної педагогіки. За філософією освіти заперечується статус самостійної галузі знань. На сьогодні цей підхід практично зжитий, оскільки зрозуміло, що від вирішення, здавалося б, суто наукових, на перший погляд абстрактних проблем безпосередньо залежать стан і перспективи розвитку практики освіти, маючи на увазі не тільки повсякденну педагогічну практику вчителя, вкладача, а й практику прийняття відповідальних стратегічних та політичних рішень у цій сфері на всіх рівнях.

Третій підхід до розуміння статусу філософії освіти принципово відрізняється від двох попередніх. У його основі – гармонія дедуктивної і індуктивної логіки становлення філософії освіти як повноцінної міждисциплінарної (інтегративної) галузі наукових знань. Таким чином, філософія освіти – це зовсім не прикладна філософія. Це цілком самостійна галузь наукових знань, фундаментом яких є не стільки загальнофілософські вчення, звернені до освіти, скільки об'єктивні закономірності розвитку власне освітньої сфери в усіх аспектах її функціонування.

Філософія освіти, асимілюючи всі знання стосовно освіти в їх найбільш узагальненому, концептуальному вигляді, являє собою, по суті, науково обґрунтовану і суспільно визнану наукову парадигму, що означає (за Т. Куном) визнані всіма науковими досягненнями, які протягом певного часу дають модель постановки проблем та їх рішень науковому співтовариству [5].

Філософія освіти має один єдиний цілісний об'єкт – освіта в усіх її ціннісних, системних, процесуальних та результативних характеристиках, що враховують, природно, і міждисциплінарні, зовнішні, фонові параметри, і фактори, які так чи інакше впливають на функціонування та розвиток сфери освіти. Саме єдність і цілісність об'єкта

при різноманітності предметних сфер дослідження (вивчення, перетворення) цього об'єкта зумовлює принципову інтегративність, міждисциплінарність наукового знання, фіксованого в філософії освіти.

Що ж до власного предмета філософії освіти як науки, то ним (як робоче визначення) можна вважати найбільш загальні, фундаментальні основи функціонування та розвитку освіти, що визначають, у свою чергу, критеріальні основи оцінки теж досить загальних, міждисциплінарних теорій, законів, закономірностей, категорій, понять, термінів, принципів, постулатів, правил, методів, гіпотез, ідей і фактів, що відносяться до освіти і мають інтегративну природу.

Яким є сучасне розуміння філософії освіти в Україні?

Насамперед слід зазначити, що прикметною рисою філософського дискурсу нового тисячоліття є дискусія не тільки навколо проблем розвитку освіти, а й стосовно конституювання філософії освіти та її предметного поля.

Незважаючи на існування філософії освіти *de facto* й *de jure*, питання її предметного поля в Україні продовжують дискутувати. Аналіз літератури засвідчує, що предметне поле філософії освіти в Україні ще не окреслене. З одного боку, видно прагнення ототожнити філософію освіти з теорією педагогіки та розглядати її як нову галузь наукового знання. Це зумовлене тим, що в англomовних країнах (США, Канада, Великобританія) не використовують поняття «педагогіка», а лише «філософія освіти». На нашу думку, це саєнтистський підхід до розуміння філософії освіти і водночас занадто широке трактування педагогіки як науки. Явно чи ні, з цього випливає, що теорія педагогіки і є філософією освіти, тобто педагогіка сама собі філософія.

Більшість українських авторів вважає, що філософія освіти має своє предметне поле, відмінне від педагогіки і соціальної філософії. Так, В. Луцай обґрунтовує філософію освіти як методологію педагогічного процесу, сутність якої складає субстанціальна єдність та діалогова згода взаємодіючих суб'єктів освіти. Отже, предметом філософії освіти мають бути світоглядно-методологічні принципи освітнього діалогу від найелементарнішого: учитель-учень і закінчуючи діалогом між основними типами культур і відповідними їм типами світогляду [6]. Аналогічну думку поділяє І. Зязюн, який вважає перспективними дослідження онтології, аксіології та епістемології освітніх систем із метою віднайдення загальних засад комунікації між ними та функціонування різноманітних педагогічних практик. Такий підхід є плідним, оскільки відповідає потребам розвитку освіти як комунікативного процесу [4].

На думку В. Андрущенка, мета філософії освіти – пошук нової парадигми підготовки людини до життя, яка б забезпечила не лише адаптивне ставлення до дійсності, але й розвиток самої дійсності відповідно до людських вимірів життя, продиктованих ідеалами ХХІ сторіччя [1]. Він ініціював плідне обговорення проблем філософії освіти в Україні, започаткувавши новий часопис «Філо-

софія освіти». Його засновниками стали Інститут вищої освіти НАПН України та Національний педагогічний університет імені М. Драгоманова.

Висновки. Плюралізм філософських підходів в осмисленні освіти є виявом її складності. Філософія освіти, з одного боку, рефлектує освіту, а з іншого – проектує ідеал освіти й освіченої людини. Інтегруючи наведені вище дефініції предметного поля філософії освіти, на наш погляд, можна стверджувати, що вона вивчає та впроваджує в педагогічну практику мудрість, тобто вона постає

як освітософія. Обґрунтовуючи системно-цілісне функціонування освіти в контексті культурно-цивілізаційного поступу, філософія освіти постає критично-рефлексивним осмисленням мети освіти, її соціальних функцій. Подальші дослідження даної проблематики мають іти в напрямку розкриття змісту філософії освіти як динамічного процесу освітніх практик через здійснення свободи особи та її автономії.

Рецензент Шевцов С.В. – д.філос.н., проф.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Андрущенко В. П. Філософія як теорія і методологія розвитку освіти / В. П. Андрущенко // Філософія освіти XXI століття. Проблеми. Перспективи. Збірник наукових праць. Випуск 3. – Київ: Знання України. - 2000. – С.17 – 23.
2. Гессен С. И. Основы педагогики: Введение в прикладную педагогику / С.И.Гессен.- М.: Школа-пресс, 1995.- 447 с.
3. Дьюи Дж. Реконструкция в философии.: Пер. с англ. / Дж.Дьюи. – М.:Логос 2001. – 168 с.
4. Зязюн І. А. Філософські проблеми гуманізації і гуманітаризації освіти / І. А. Зязюн // Педагогіка толерантності. – 2000. - №3. – С.58 – 61.
5. Кун Т. Структура научных революций: Пер. з англ. / Т.Кун. – М.: Прогресс, 1977. – 291 с.
6. Лутай В. С. Філософія сучасної освіти /В. С. Лутай. - К.: Центр «Магістр-С», 1996.- 256 с.
7. Терещенко Ю. І. Філософія освіти та пошуки морально-етичного виховання / Ю. І. Терещенко // Шлях освіти. – 2002.- №3. – С.11 - 15.